

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת

הפקולטה למדעי היהדות
רב הקמפוס

דף שבו עי

פרשת אחרי-מות

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות

ופסח, תשס"ה

מספר

ע"ש הלנה ופאול שולמן

597

ארבע לשונות של גאולה כנגד ארבעה בנים*

ארבעה שמות לחג: חג האביב, חג הפסח, חג החרות וחג המצות. שמות נאים לו לחג זה ואין לך חג בחגי ישראל כחג הפסח, שהוא החג הראשון בלוח השנה המקראי. נאה הוא חג הפסח, הדור מכל החגים ומלא במצוות. זהו חג יציאתנו מעבדות לחרות, משעבוד לגאולה ומאפלה לאורה.

גאות מצרים מתוארת בתורה בארבע לשונות: "לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם, וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים ולקחתי אתכם לי לעם" (שמ' ו:ז-ז). אמנם בהמשך נאמר "והבאתי אתכם אל הארץ" (שמ' ו:ח), אך בנוגע ל"והבאתי" הסתפקו רבותינו אם גם מילה זו נחשבת כאחת מלשונות הגאולה אם לאו; השאלה היא אם הגאולה מסתיימת עם הוצאת העם מעבדות מצרים או רק בהגעתם לארץ ישראל.

על כן קבעו רבותינו מסדרי ההגדה, שיש לשנות ארבע כוסות כנגד ארבע לשונות של גאולה שאינן מוטלות בספק, וכדי לצאת ידי הספק הוסיפו כוס חמישית שאותה אין שותים בליל הסדר. מצב זה יימשך עד שיבוא אליהו הנביא ויתיר את הספק. לכן מכונה כוס זו "כוס אליהו הנביא".

ומדוע השמיע הקב"ה לעם את ארבע לשונות הגאולה, וכי לא היה די בלשון אחת? מהי מטרת ארבע הלשונות? כעין זה שואלים רבותינו במסכת אבות (ה, א): "בעשרה מאמרות נברא העולם. והלא במאמר אחד יכול היה העולם להבראות?". כלומר בדומה לבריאת העולם, גם יציאת מצרים יכולה הייתה להתבצע בלשון אחת.

אלא כמו שרבותינו מצאו את הסיבה לריבוי המאמרות בבריאת העולם - "להיפרע מן הרשעים וליתן שכר טוב לצדיקים", כך גם כאן יש מטרה סמויה: חיזוק אמונתם של בני ישראל בקב"ה, המשרד מערכות כדי להחיש את גאולתם.

אנו רואים שחכמינו, מסדרי ההגדה, העמידו את המספר ארבע במרכז ההגדה של פסח. ארבע לשונות גאולה,¹ ארבעה בנים, ארבע קושיות ב"מה נשתנה", ארבע כוסות, ארבע פעמים כזית מצה לאכול בליל פסח, ארבע פעמים "ברוך" - "ברוך המקום, ברוך הוא, ברוך שנתן תורה לעמו ישראל, ברוך הוא", וארבעה מאכלים בעלי מטען סמלי בזמן שבית המקדש היה קיים - קרבן הפסח, מצה, מרור וחרוסת.

כדי להשיב על השאלה מדוע יש יותר מלשון אחת של גאולה ומה ההבדל בין ארבע לשונות הגאולה, יש להציג שאלה נוספת: התורה מחייבת אותנו לספר את סיפור יציאת מצרים לילדינו, משום המילה "והגדת" המופיעה בארבעה מקומות בתורה (שמ' יב:כד; יג:ח; יג:יד; דב' י:כ), שמהם נלמד הרעיון של - כנגד ארבעה בנים שבהם דיברה התורה "אחד חכם, אחד רשע, אחד תם ואחד שאינו יודע לשאול". אנו מצויים לספר להם על קורות עמם בין אם ישאלו, בין אם לאו, בין אם שאלתם תעיד על

* מוקדש לזכרו של חותני החבר ר' מאיר מאיר ז"ל.

¹ ר' יעקב בר' אשר "בעל הטורים" מוצא רמז לקשר בין ארבע לשונות גאולה לארבע כוסות. והוצאתי, והצלתי, וגאלתי, ולקחתי בגימטרייה: עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות.

חכמתם או חלילה על רשעותם. אם כך, מדוע התורה לא ציוותה לספר לכל הילדים על יציאת מצרים מבלי לפרט את סוגי הילדים?

חג הפסח הוא חג ה- "פּה שֶׁח", היינו חג החינוך. חובת ההגדה של פסח היא חובה המיוחדת לליל הסדר; לא מצאנו חובה זאת בליל שבועות או בליל סוכות, על אף שגם חגים אלו נקבעו כ"זכר ליציאת מצרים". גם בלילי שבתות אין חיוב לספר בנושא בריאת העולם ולא בעניין יציאת מצרים, אע"פ ששני נושאים אלה נזכרים בקידוש: "זיכרון למעשה בראשית" ו"זכר ליציאת מצרים".

המיוחד לליל הסדר הוא שהתורה קבעה לילה זה לנושא חינוך הילדים, ויש חשיבות מיוחדת להתייחס במידה שווה לכל הבנים; אין להתייחס מהרשע ולא ממי שאינו יודע לשאול. יש להתייחס לתם בסבלנות ולא להפלות לטובה את הבן החכם.

אשר על כן גם ארבע לשונות גאולה מבטאות ארבעה שלבים-מצבים של הגאולה. הדרגה זו הינה הדגמת הדרך בהתייחסות לבנים באופן פרטני. יש לעורר את לב הבנים על-פי יכולתם האינטלקטואלית ועל-פי אופיים ולהביאם ממצב של רשע או של תם ושל אינו יודע לשאול למצב של חכם. מהפכה זו אפשרית רק אם תבצע בסבלנות, בהדרגה, באורך רוח ובהבנה בין ההורים לבניהם. כשם שהגאולה מתבצעת בהדרגה מן הקל אל הכבד, כך גם ההורים יקדמו את בנם בהדרגה במעלה הדרך, תוך התייחסות נכונה ונבונה לפי כישורונותיו ונטיותיו, בבחינת "חנך לנער על פי דרכו" (מש' כב:ו).

ר' אפרים מלונישיץ בעל ה"כלי יקר" כתב על ארבע לשונות הגאולה:

ראה הקב"ה להצילם בהדרגה מעט מעט. מתחילה הצילם מן הדבר המסוכן ביותר והוא העינוי, ועליו נאמר: 'והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים'. ואח"כ הצילם גם מן העבודות, ועליו נאמר 'והצלת אתכם מעבדתם'. ואח"כ הצילם מן הקל שבכולם והוא הגרות, ועל זה אמר 'וגאלתי אתכם', שבביטול הגרות יזכה לדיבוק השכינה, ועל זה אמר 'ולקחתי אתכם לעם והייתי לכם לא-להים'.

משמע שארבעת השלבים מכוונים כנגד ארבעת הבנים - מן הקל אל הכבד.

השלב המסוכן ביותר הוא ה"עינוי", התואם את מצבו של הבן ש"אינו יודע לשאול". זהו הבן הנתון במצב חמור, שכן אינו יודע לעבוד את ה' וחסר כישורונות ללימוד תורה. יש להוציאו ממצבו המדוכך, מחוסר העניין שהוא מגלה כלפי כל דבר שבקדושה.

ההמלצה החינוכית כלפיו: "את פתח לו" - גש אליו בסבלנות והער אותו מהתרדמה שבה הוא שרוי. זאת החובה הקדושה בלילה חשוב זה.

הדרגה האינטלקטואלית היותר גבוהה הינה דרגתו של הרשע. הוא מפגין עוינות והסתייגות, אך ניכר שיש בו פיקחות והבנה. אולם, הוא משתמש בשכלו להשגת מטרות שליליות. יש להצילו מן העבודות - השעבוד ליצר הרע. עם הכוונה נכונה אפשר להצליח ולהינצל מ"עבדתם".

דרגתו של הבן התם מקבילה לגרות. ניחן הוא במידות טובות, בתמימות ובתום אך שכלו אינו מפותח דיו. כך הוא מצבו של הגר אשר יש בו רצון לדעת, אך הוא משולל ידיעות. גם בן זה יש "לגאול", להרעיף עליו חוכמה בסבלנות כמידת יכולתו ותפיסתו.

המצב האידאלי הינו המצב של הבן החכם. הוא מחפש להידבק בקב"ה. אותו יש "לקחת" לידיים, ולנצל את חכמתו הגדולה ואת רצונו הפן לעבודת הבורא, ולהסביר לו דבר דבור על אופניו. הליך זה יקרבו לעניינים הנשגבים שבעבודת ה', וכך ידבק בדרכי ההשגחה "והייתי לכם לא-להים".

אם כן, רואים אנו שהתורה טרחה להשמיע לנו את ארבע לשונות הגאולה כדי להתאימם לארבעת הבנים. ההגדה מבקשת להעמיד את סדר ליל הפסח בסימן המספר ארבע מתוך גישה חינוכית לימודית של השראת אחדות ואחוה בין האחים. רק במצב זה ועל ידי גילוי רגש של אהבה והבנה בין הורים לבנים ובין בנים להורים יש סיכוי להצלחת חינוכם.

הרב ד"ר חניאל פרבר
מכללת יהודה ושומרון